

# Häljarums naturreservat

## – ett grustag med rara växter

I Jämjö i östra Blekinge har ett gammalt grustag med ett spännande växt- och djurliv nyligen blivit naturreservat. Varför blir vissa grustag intressanta växtlokaler och hur ska de skötas för att naturvärdena ska bevaras? Åke Widgren ger svar.

TEXT OCH FOTO: ÅKE WIDGREN

Nära bostadsområdet Tallet, strax utanför Jämjö i östra Blekinge, ligger ett litet grustag som länge varit känt bland botanister och andra naturintresserade. Mest av allt är det bekant för sin rika förekomst av huvudtåg *Juncus capitatus*, men även ytterligare nio rödlistade kärlväxter finns eller har funnits i området, liksom flera i övrigt ovanliga arter av växter och djur. Sommaren 1997 var grustaget ett uppskattat exkursionsmål i samband med Botanikdagarna i Blekinge (figur 1). Redan vid detta tillfälle diskuterades möjligheten att bilda ett naturreservat och därigenom bevara områdets unika biologiska mångfald. I december

2004 kunde länsstyrelsen äntligen genomföra reservatsbildningen för det 1,7 hektar stora området. Genom röjning och återkommande markberedning på grustagets botten ska förhoppningsvis både huvudtåget och de andra konkurrenssvaga arterna kunna överleva. Det nybildade reservatets namn är Häljarum.

### Grustaget och dess växter

Grustagets botaniska kvaliteter uppmärksammades första gången i början av 1980-talet i samband med inventeringar för Blekinges Flora. Det första fyndet av huvudtåg, omkring tio exemplar, gjordes 1982 av Lennart Mattsson, Karlskrona. Mitt första besök i området ägde rum sommaren 1986 då jag blev guidad av Erik Johansson, biologilärare från Jämjö. Bland de arter vi såg minns jag särskilt tätört *Pinguicula vulgaris* och strandlummer *Lycopodiella inundata* som båda växte i den fuktiga sanden på grustagsbotten, samt den i Blekinge ovanliga ögonpyrolan *Moneses uniflora* som vi hittade i en skogbevuxen del av det gamla grustaget.

Figur 1. Grustaget vid Häljarum, som det såg ut i samband med Botanikdagarna i juli 1997.

The old gravel pit in eastern Blekinge has an interesting flora with, e.g., *Juncus capitatus*, *Radiola linoides* and *Anagallis minima*.



Under framförallt 1990-talet noterades ytterligare en lång rad ovanliga växter i området, däribland de rödlistade arterna paddfot *Asperugo procumbens* (tillfälligt 1991), dvärglin *Radiola linoides*, knutört *Anagallis minima* och grusnejlika *Gypsophila muralis*.

På den solbelysta sydslutningen vid tåktens norra sida växer ett flertal olika björnbär, bland annat de rödlistade arterna nålbjörnbär *Rubus scissus* och polabiskt björnbär *R. walsemannii*. Nere i grustaget finns ett litet snår av blekinge-björnbär *R. hylanderi*, även den rödlistad.

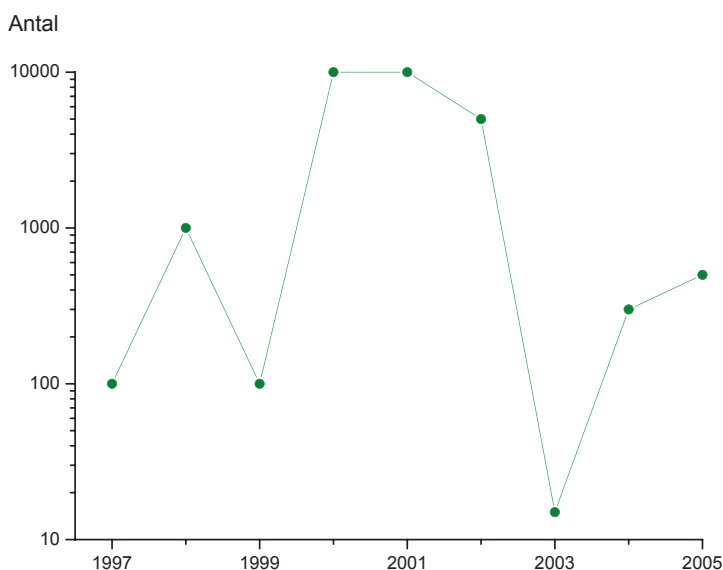
Sommaren 2000 gjordes en oväntad upptäckt. På den alltmer igenväxande grustagsbotten påträffades ett par bestånd av klockljung *Erica tetralix*. Grustaget är en något udda växtplats för denna art vars närmaste kända lokal finns i trakten av Gullabo i sydöstra Småland, ungefär fyra mil nordnordväst om Jämjö (Thomas Karlsson i brev). Det senaste fyndet av en rödlistad växt gjordes så sent som 2001, då talrika plantor av fingerhirs *Digitaria ischaemum* hittades längs den grusväg som följer grustagets östra och norra sida.

Björnbärsfloran är exceptionellt artrik. Sammanlagt elva olika arter har påträffats. Utöver de tre rödlistade är det sötbjörn-

bär *Rubus plicatus*, raspbjörnbär *R. radula*, skogsbjörnbär *R. nessensis*, hasselbjörnbär *R. wahlbergii*, spetsbjörnbär *R. gothicus*, knippbjörnbär *R. fasciculatus*, hårbjörnbär *R. camptostachys* och lindblomsbjörnbär *R. mortensenii*.

Bland övriga arter i området kan nämnas blåhallon *Rubus caesius*, vallkrassing *Lepidium heterophyllum*, nattljus *Oenothera biennis*, blodnäva *Geranium sanguineum*, grå ögontröst *Euphrasia nemorosa*, rundsileshår *Drosera rotundifolia*, odört *Conium maculatum* (tillfälligt), jungfru Marie nycklar *Dactylorhiza maculata* (ej under senare år), pysslingtåg *Juncus minutulus*, sandstarr *Carex arenaria*, ärtstarr *C. viridula*, borsttåtel *Corynephorus canescens* och rundmynta *Mentha suaveolens*. Den sistnämnda har här sin enda kända växtplats i länet, förutom ett par fynd på soptippar.

Genom floraväxteriet har beståndsutvecklingen hos ett par av de rödlistade arterna i grustaget följts under en rad av år. Särskilt intresse har av naturliga skäl riktats mot huvudtåget, som i Häljarum troligen har en av sina rikaste aktuella förekomster i landet (figur 2). Notera uppsvinget år 2000 efter att tåkten avslutats, samt den snabba nedgången 2002–2003 till följd av kraftig igenväxning.



Figur 2. Ungefärligt antal plantor av huvudtåg i Häljarums gruståg under perioden 1997–2005. Notera den logaritmiska skalan. Approximate number of *Juncus capitatus* plants in the Häljarum gravel pit over the last nine years.

## Skydd och skötsel

I samband med Botanikdagarna 1997 väcktes idén om att försöka bevara den öppna delen av grustaget och dess flora. Huvudförslaget var att bilda ett naturreservat. Efter att tankten avslutats 1999 fick jag själv möjlighet att börja jobba med frågan, men det kom tyvärr att ta ytterligare fem år innan en reservatsbildning kunde genomföras. Det nya reservatet, ett grustag som skyddats av floravårdsskäl, är troligen det första i sitt slag i landet. Skyddet ger möjligheter att bedriva en skötsel som förhoppningsvis får områdets biologiska mångfald, och i synnerhet den konkurrenskänsliga hotade floran, att bestå. De senaste åren har en allt snabbare igenväxning skett, något som även återspeglar sig tydligt i förekomsten av huvudtåg. Tallplantor har slagit upp i riklig mängd samtidigt som björk- och videsly har vandrat in från kanterna.

Bristen på erfarenheter av hur grustagsmiljöer med särskilda biologiska värden ska skötas gör att skötselplanen för reservatet måste vara flexibel. Målsättningen med skötseln av grustagets botten är att återskapa och vidmakthålla det tidiga successionstadium som gynnar de konkurrenssvaga växtarterna. Vad som främst måste ske är en genomgripande restaurering där sly och talluppslag röjs bort från grustagsbotten. Nästa steg blir att markbereda eller skrapa markytan så att öppen sand blottläggs och den fröeserv som finns i marken väcks till liv. Skrapning ska sedan ske på halva ytan växelvis vart femte år. På sikt blir det också nödvändigt att hålla efter de mest expansiva björnbären på slänterna. En nödvändig uppgift är också att ha en regelbunden uppföljning av hur vegetationen svarar på skötselåtgärderna, främst genom inventering av provytor, något som är länsstyrelsens ansvar.

## Inte bara växter

Grustaget i Häljarum är inte bara en intressant växtlokal. Området hyser också ett flertal rödlistade djurarter. Redan under 1980-talet sågs och hördes mullvadssyrsa *Gryllotalpa gryllotalpa* i grustaget, och arten finns alltså kvar i området. Även sandödlan *Lacerta agilis*

och hasselsnok *Coronella austriaca* förekommer. Sommaren 2002 gjorde Björn Cederberg från ArtDatabanken en översiktlig inventering av sandlevande bin och noterade då fem arter som är rödlistade: våddsandbi *Andrena hattorfiana*, svartpälsbi *Anthophora retusa*, randbyxbi *Dasy-poda hirtipes*, storfibblebi *Panurgus banksianus* och småfibblebi *P. calcaratus* (Björn Cederberg i brev). Det skulle inte förvåna om ytterligare intressanta och ovanliga arter av främst svampar och insekter kommer att hittas i området de närmaste åren.

## Varför blir vissa grustag intressanta växtlokaler?

Det stora antalet rödlistade eller i övrigt ovanliga arter i Häljarum väcker frågan om varför vissa grustag blir så intressanta växt- och djurlokaler. I den blandning av olika kärleväxter som kan förekomma i gamla grustag urskiljer sig särskilt ett idag hotat växtsamhälle bestående av småvuxna pionjärarter som alla kräver blottad mark (gärna sand), fuktigt underlag och goda ljusförhållanden. I samhället ingår grusnejlika, dvärglin, knutört och huvudtåg, samtliga förekommande i Häljarum, samt i övrigt arter som borstsäv *Isolepis setacea*, rödlänke *Lythrum portula* och dvärgjohannesört *Hypericum humifusum* (Diersen 1996, Aronsson 1999). Även strandlummer, och i viss mån grå ögontröst och pysslingtåg kan anses höra till samma kategori (Thomas Karlsson i brev). Strandlummer och dvärglin har sina naturliga växtplatser på främst sjöstränder, den sistnämnda även i strandängar vid havet. Knutört förekommer på havsstränder medan huvudtåg och grusnejlika växer naturligt i bland annat dynsänkor. Dessa små och konkurrenssvaga växter gynnades troligen i det äldre odlingslandskapet där de bland annat kan ha etablerat sig på störd mark som stigar och brukningsvägar, i markblottor på betesmarker, på fuktiga trädesåkrar och i smådiken. I dagens rationellt nyttjade jordbrukslandskap, med allt färre betesdjur, krympande areal naturbetesmark och övergödning, finns betydligt mindre av lämpliga miljöer, samtidigt som fragmenteringen av landskapet försvårar spridningen mellan de kvarvarande

lokalerna. Även klimatet är viktigt för de nämnda arterna. Flera av dem varierar starkt i antal mellan åren på sina växtplatser, beroende på väderlek. Exempelvis huvudtåg anses gynnad av varmt väder och periodvis riklig nederbörd under vår och försommar (Aronsson 1999).

Eftersom fuktig, blottad sand idag är en bristvara i naturen kan grustag som uppfyller dessa förutsättningar – och som dessutom ligger i områden med mildt klimat – vara ytterst viktiga för denna konkurrenssvaga och hotade växtgrupp. Även mullvadssyrsan är beroende av fuktig, öppen (och lättgrävd) mark, medan de rödlistade bina, sandödlan och björnbären sannolikt attraheras av de många soltimmarna och den torra sand som finns i grustagets slänter och omgivning.

Betydelsen av gynnsamt klimat i kombination med blottlagd sand och ytnära grundvatten blir ännu tydligare om man tittar på ytterligare några grustag i trakten. Inom en radie av endast tre kilometer från Häljarum finns tre äldre grustäcker med stora flora- och faunavärden. Några hundra meter nordost om Häljarum ligger ett gammalt täktområde som även innehåller flera grävda dammar. I detta område finns såväl huvudtåg (enstaka) som dvärglin och knutört, men vid en av dammarna också en rik förekomst av klotgräs *Pilularia globulifera*. I grunda vattenpölar leker stinkpadda (strandpadda) *Bufo calamita* och under ljumma försommarkvällar kan man få höra mullvadssyrsor spela. Även sandödla och rödlistade bin förekommer.

Någon kilometer sydost om Häljarum ligger en nyligen avslutad grustäkt som innehåller en stor täktsjö, i dagligt tal benämnd Medelhavet. I slutet av 1990-talet räknades i området som mest omkring 40 000 exemplar av huvudtåg. Växtplatsen blev tyvärr bortgrävd 2000. I täktområdet har dessutom hittats vittätel *Aira caryophyllea*, och i kanten av Medelhavet växer klotgräs i synnerligen rik mängd. Av skyddsvärda djurarter förekommer både sandödla och stinkpadda.

Det tredje grustaget av intresse finns vid byn Brunåkråmåla, tre kilometer sydost om Häljarum. Här har ingen täkt skett på flera årtionden och igenväxningen har därför gått långt. Områ-

det, som till stor del är vattenfyllt, är växtplats för enstaka huvudtåg och klubbfibbla *Arnoiseris minima* samt lekvatten för stinkpadda. Även i detta område förekommer mullvadssyrsa.



- Ett stort tack till Thomas Karlsson för värdefulla synpunkter på manuskriptet.

### Citerad litteratur

- Aronsson, M. (red.) 1999. Rödlistade kärlväxter i Sverige – Artfakta. – ArtDatabanken, SLU, Uppsala.
- Dierssen, K. 1996. Vegetation Nordeuropas. – Ulmer, Stuttgart.

### ABSTRACT

Widgren, Å. 2005. Häljarums naturreservat – ett grustag med rara växter. [Gravel pit becomes nature reserve for its botanical qualities.] – Svensk Bot. Tidskr. 99: 265–268. Uppsala. ISSN 0039-646X.

In 2004, a nature reserve was established in an old gravel pit near Jämjö in the province of Blekinge, SE Sweden. The gravel pit has been well known among botanists for a long time, and many rare and red-listed plants have been found there, e.g., *Juncus capitatus*, *Radiola linoides*, *Lycopodiella inundata*, *Anagallis minima*, *Asperugo procumbens*, *Gypsophila muralis*, *Mentha suaveolens*, *Rubus scissus*, *R. walsemannii*, *R. hylanderi* and *Digitaria ischaemum*, as well as some red-listed species of insects and reptiles.



Åke Widgren är biolog och arbetar sedan 1985 på Länsstyrelsen i Blekinge med naturvårdsfrågor. Han har under många år varit engagerad i landskapsfloraprojekten i Blekinge, Småland och Skåne.

Adress: Ronnebygatan 10, 371 32 Karlskrona  
E-post: ake.widgren@k.lst.se